

ศรี-ลักษมี เทวีคู่บัลลังก์กษัตริย์กัมพูชา

พระมหาปราโมทย์ วิริยธมโม¹ และ จ่านง คันทิก²

¹มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

²มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย จังหวัดนครปฐม

Email : pm-pramote58@hotmail.com

รับต้นฉบับ 13 กุมภาพันธ์ 2562 วันที่เผยแพร่ 30 มิถุนายน 2562

บทคัดย่อ

บทความนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาความเชื่อในเรื่องพระศรี-พระลักษมี โดยใช้กลุ่มข้อมูลในจารึกแม่บุญตะวันออก ซึ่งเป็นจารึกที่บันทึกประวัติศาสตร์ในสมัยพระเจ้าราชนทรวรมันที่ 2 (พ.ศ.1487-1511) ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่า กริได้เปรียบเทียบกษัตริย์กัมพูชาสมัยโบราณเป็นเทพที่อวตารลงมายังโลกมนุษย์เพื่อเป็นกษัตริย์ปกครองประชาราษฎร์ปราบทุกข์เข็ญ และการที่จะเป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ได้นั้นจะต้องมีพระศรี-พระลักษมีที่รุ่งเรืองส่องสว่างอยู่กับพระองค์ตลอดเวลา トラบใดที่พระศรี-พระลักษมียังคงรุ่งเรืองมั่นคงอยู่ トラบนั้นพระเดชของกษัตริย์ก็จะมีความยิ่งใหญ่เกรียงไกร เพราะพระศรี-พระลักษมีนอกจากเป็นเทวีแห่งความมั่นคง อุดมสมบูรณ์และโชคลาภแล้ว ยังเป็นผู้เกื้อกูลให้กษัตริย์ได้รับชัยชนะในการรบทัพจับศึกตลอดเวลาอีกด้วย

คำสำคัญ : พระศรี-พระลักษมี; จารึกแม่บุญตะวันออก; พระเจ้าราชนทรวรมันที่ 2

Śrī-Lakṣmī: The Goddess Queen of Kambuj King's Throne

Phramaha Prāmod Viriyadhammo¹ and Chumnong Gundhik²

¹Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Palisueksabuddhaghosa Nakhon Pathom Campus

²Mahamakut Buddhist University, Nakhon Pathom Province

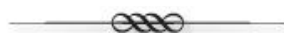
Email: pm-pramote58@hotmail.com

Retrieved February 13, 2019 Accepted June 30, 2019

Abstract

This academic article aims at study of belief in Lakṣmī Goddess by examining collected data the East-Mebon inscription which had recorded situations during the reign of Rājendravarman II (944–968 A.D.). It signifies that the poet praised the King of ancient Cambodia kingdom as a reincarnation of God descending to the world to be the King who has right to rule as well as protect his own people. To be the great king, he must be accompanied by Śrī Lakṣmī who maintains the light and radiant for him all time. His mighty would stay strong and spread to all directions as long as his Śrī Lakṣmī stays prosperously because Śrī Lakṣmī will bless him for victory in all battle with enemies forever besides providing wealth, abundance and good luck.

Keywords: Śrī Lakṣmī, The East-Mebon Inscription, Rājendravarman II

บทนำ

คำว่า “กัมพูชา” ในบทความนี้ หมายถึง อาณาจักรเขมรหรือกัมพูชาสมัยโบราณ ซึ่งได้แก่ดินแดนที่เป็นประเทศกัมพูชาในปัจจุบันและรัฐอื่นๆ ในบริเวณใกล้เคียงที่ยอมรับอำนาจการปกครองของกัมพูชาในสมัยโบราณ โดยคำว่า “กัมพูชา” นี้ เริ่มปรากฏชัดเจนในสมัยเมืองพระนคร ภายหลังจากที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 2 (พ.ศ.1345-1393) ทรงรวบรวมเจนละบกและเจนละน้ำเข้าด้วยกัน เช่นปรากฏในจารึกเพนียด (พระบาท) K.479, จารึกปราสาทโลเลย K.324 โศลกที่ 93¹ และศิลาจารึกอีกหลายหลักก็กล่าวถึงกัมพู-เมร่า เป็นบรรพบุรุษของกัมพูชา ตามประวัติศาสตร์กล่าวว่ากัมพูกับนางเมรามีพระโอรส 2 พระองค์เรียกว่ากัมพู (ผู้เกิดจากกัมพู) คือศุทรวรมันและเศรษฐวรมัน ดังปรากฏในจารึกปักธงจำกรุง K.286² อันเป็นจารึกในรัชสมัยของพระเจ้าราเชนทรวรมันที่ 2 ซึ่งจารึกในปี พ.ศ.1490 ความว่า วงศ์ศรีกัมพูชามีพระเจ้าศุทรวรมันเป็นต้นกำเนิด และในเวลาต่อมาได้เป็นกัมพูชาสืบดี

เอกสารทางประวัติศาสตร์ของชาวจีนเรียกดินแดนที่เป็นประเทศกัมพูชาในปัจจุบัน ตั้งแต่แรกว่าอาณาจักรฟูนัน และต่อมาราวปลายพุทธศตวรรษที่ 12 อาณาจักรฟูนันได้ถูกผนวกเข้ากับอาณาจักรเจนละ³ ดังนั้น ประเทศกัมพูชาจึงเป็นประเทศที่พัฒนามาจากอาณาจักรที่สำคัญ 2 อาณาจักรคืออาณาจักรฟูนันและอาณาจักรเจนละ กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในอาณาจักรดังกล่าวนี้ในสมัยนั้นได้รับอิทธิพลอารยธรรมของอินเดียทางด้านศาสนา หลักการปกครอง ศิลปะ และสถาปัตยกรรม วัฒนธรรมประเพณีต่าง ๆ เช่นเดียวกับอาณาจักรอื่น ๆ ในบริเวณใกล้เคียง รวมทั้งได้รับการถ่ายทอดรูปแบบอักษรและภาษา⁴ อันเป็นจุดเริ่มต้นการเข้าสู่ยุคประวัติศาสตร์ในดินแดนแห่งนี้ และข้อความในจารึกที่ค้นพบในประเทศกัมพูชาปัจจุบันและประเทศใกล้เคียงเป็นที่ยืนยันในข้อนี้ได้เป็นอย่างดี

จารึกแม่บุญตะวันออก (The East-Mebon Inscription) เป็นจารึกที่พบในอาณาจักรกัมพูชาสมัยเมืองพระนคร (Angkorian Period) จารึกหลักนี้รจนาเป็นร้อยกรอง(ฉันทลักษณ์) จำนวน 218 โศลกด้วยภาษาสันสกฤตในปลายพุทธศตวรรษที่ 15 เนื้อหาในจารึกแสดงปมหา

¹ R.C. Majumdar, *Inscription of Kambuja*, (Calcutta: The Asiatic Society, 1953), pp. 74-89.

² Ibid., pp. 185-188.

³ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, *ประวัติเอเชียอาคเนย์ ถึง พ.ศ.2000*, พิมพ์ครั้งที่ 4, (กรุงเทพมหานคร: สามลดา, 2549), หน้า 154.

⁴ George Coedès, *The Indianized States of Southeast Asia*, ed. Walter F. Vella; trans. Susan Brown Cowing, (Honolulu: East-West Center Press, 1968), pp. 14-16.

ศักราช 847 ซึ่งตรงกับปีพุทธศักราช 1495 (ในปีค.ศ.952)⁵ ช่วงเวลาดังกล่าวนี้อยู่ในรัชสมัยของพระเจ้าราเชนทรวรมันที่ 2 จากการศึกษาข้อมูลจารึกหลักนี้ได้พบว่า พระศรี-พระลักษมีเป็นเทวีที่มีบทบาทสำคัญสำหรับกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ ในคติความเชื่อที่ว่าเป็นเทวีแห่งโชค ความรุ่งเรือง อุดมสมบูรณ์และชัยชนะ โดยปรากฏในชื่อว่า ลักษมี, ศรี⁶ น่าสังเกตว่า พระศรี-พระลักษมีซึ่งเป็นศักดิ์ของพระวิษณุ ปรากฏชื่อจำนวนมากที่สุดกว่าเทพเจ้าและบุคคลอื่น ๆ ซึ่งมีในจารึกหลักนี้ โดยปรากฏในโคลงที่ 11, 13, 20, 33, 39, 40, 41, 71, 87, 88, 107, 114, 119, 120, 136, 145, 155, 158, 162, 170 และ 183

ที่มาและความเชื่อเรื่องพระศรี-พระลักษมี

พระศรี และพระลักษมีมักถูกกล่าวรวมกันเสมอ รวมทั้งคุณสมบัติยังคล้ายคลึงกันอีก คือ เป็นเทวีแห่งความร่ำรวยและความเจริญรุ่งเรือง โดยในคัมภีร์ศรี-ศุภตะ อธิบายว่า ทั้งศรีและลักษมีเป็นเทวีที่มีความสัมพันธ์กับดอกบัวและช้างเหมือนกัน⁷ กำเนิดของพระลักษมีในคัมภีร์วิษณุปุราณะกล่าวไว้ 2 อย่าง คือ เป็นธิดาของฤๅษีฤคกับนางชยาตี⁸ และว่าพระองค์ผุดขึ้นมาจากดอกบัวกลางเกษียรสมุทร⁹ แต่ในมหากาพย์รามายณะกล่าวว่า พระองค์ถือกำเนิดขึ้นในขณะที่เหล่าเทวดาและอสูรช่วยกันกวนเกษียรสมุทร¹⁰ โดยปรากฏพระองค์บนดอกบัวพร้อมกับมาลัยทิพย์ หลังจากนั้นได้เสด็จไปเฝ้าพระวิษณุและได้เป็นชายาของพระองค์ และในคัมภีร์ปุราณะ¹¹ก็ได้ให้คำตอบอย่างชัดเจนว่า พระศรีไปเกิดเป็นธิดาของฤๅษีฤคกับนางชยาตี เมื่อพระวิษณุไปเกิดเป็นพระราม พระศรีก็ไปเกิดเป็นนางสีดา เมื่อพระวิษณุไปเกิดเป็นพระกฤษณะ พระศรีก็ไปเกิดเป็นพระนางรুকมีณี คอยติดตามพระวิษณุไปทุกแห่ง ดังนั้นพระศรีหรือพระลักษมีจึงเป็นองค์เดียวกันนั่นเอง

⁵ L. Finot, *Inscriptions d'Angkor* (Hanoi: Imprimerie d' Extrême-Orient, XXV, 1925), p. 310.

⁶ เดิมจารึกด้วยอักษรเขมรโบราณสมัยพุทธศตวรรษที่ 15 ในบทความนี้ปริวรรตด้วยอักษรไทย

⁷ เนื้ออ่อน ขรватองเขียว, *แกะรอยพระลักษมี*, (กรุงเทพมหานคร: มิวเซียมเพรส, 2553), หน้า 10.

⁸ Pushpendra Kumar, *The Viṣṇu Mahāpurāṇam*, trans, Manmattha Nath Dutt, (Delhi: Eastern Book Linkers, 2005), p. 44.

⁹ Ibid., p. 39.

¹⁰ Vettam Mani, *Purāṇic Encyclopaedia*, Reprint. (Delhi: Motilal Banarsidass, 1975), 449.

¹¹ Pushpendra Kumar. *The Viṣṇu Mahāpurāṇam*, p. 43.

แม้ความเชื่อเกี่ยวกับพระศรี-ลักษมี กวีผู้แต่งจารึกนอกจากจะมีคติความเชื่อมาจากศาสนาแล้ว ยังมีหลักการเปรียบเทียบที่สืบสานขนบด้านความคิดความเข้าใจแบบกวีอินเดียและใช้ความรู้ในตำราอภิปรัชญาเป็นหลักในการแต่ง โดยสิ่งที่นำมาเปรียบเทียบมักเป็นสิ่งที่กวีสันสกฤตรู้กันอยู่แล้ว หรือ ที่เรียกว่า “กวีสมยะ” (Poetic Convention) คือ ความเชื่อที่เชื่อกันในหมู่ของกวีที่มีได้คำนึงถึงหลักความเป็นจริง เช่น ในเวลากลางคืนนกจะพรางจากคู้, พระเกียรติยศมีสีขาว, เกียรติยศชื่อเสียงกับการหัวเราะเป็นสีขาวเหมือนกัน, ความรักเป็นสีแดง, นีวเท้า (เล็บเท้า) ของพระเจ้าแผ่นดิน(ผู้เป็นใหญ่)จะมีอัญมณีที่อยู่บนพระเศียรของกษัตริย์อื่น ๆ ประดับอยู่เป็นต้น¹²

ระบอบการเมืองการปกครองในรัชสมัยพระเจ้าราเชนทรวรมันที่ 2

ในรัชสมัยของพระเจ้าราเชนทรวรมันที่ 2 ทรงปกครองโดยยึดลัทธิเทวราชเป็นหลัก ซึ่งเป็นรูปแบบหนึ่งของลัทธิการบูชาพระศิวะ¹³ มีความคิดมาจากศาสนาพราหมณ์ที่ถือว่าเทพเจ้าคือ พระศิวะและพระนารายณ์ได้วตารลงมาเป็นกษัตริย์ บทกวีสันสกฤตในอาณาจักรกัมพูชาจึงมักเชิดชูความยิ่งใหญ่ของกษัตริย์เสมอด้วยเทพเจ้า ในข้อนี้มีผู้ให้ความเห็นดังนี้

เดวิด แชนด์เลอร์ ได้ให้ความเห็นว่า พระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ได้ทรงประกอบพิธีสถาปนาตนเองเป็น “สกลกษัตริย์” พระราชพิธีเฉลิมฉลองซึ่งเกี่ยวเนื่องกับจารึกหลักนี้เป็นพิเศษด้วย นั่นคือลัทธิเทวราชซึ่งเป็นคำภาษาสันสกฤตแปลว่า “เทวกษัตริย์” หรือ “กษัตริย์แห่งทวยเทพ” เน้นอนลัทธิเชื่อว่ามี ความเกี่ยวพันกันระหว่างพระราชากับศิวเทพ¹⁴

มาดแลน จิโต (Madelein Giteau) ผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์ศิลปะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งมีผลงานค้นคว้าเกี่ยวกับเรื่องประวัติศาสตร์เขมรเห็นได้จากผลงานเรื่อง Histoire d'Ankor ได้ให้ความเห็นว่า เมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ทรงกระทำพิธีราชาภิเษกบนเขามเห

¹² A. Berriedale Keith, *A History of Sanskrit Literature*, (London: Oxford University Press, 1966),p. 343.

¹³ ศี.อี.จี. ฮอลล์, *ประวัติเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ : สุวรรณภูมิ-ภาคพิสดาร*, แปลจาก A history of South-East Asia, ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, บรรณาธิการ, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิธิดาโยธา, 2549), หน้า 105.

¹⁴ เดวิด แชนด์เลอร์, *ประวัติศาสตร์กัมพูชา*, พิมพ์ครั้งที่ 4, แปลจาก A history of Cambodia, แปลโดย พรธณงาม เก้าธรรมสาร และคณะ, (กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2552), หน้า 49.

นทรบรรพตคือเขาพนมกุเลนในปัจจุบัน ใน พ.ศ.1345 พระองค์ประกาศว่าพระองค์ทรงเป็นเจ้าของดินแดนอันรวบรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันคือเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ¹⁵

กมลเศวต ภัฏฐาจารย์ ได้ให้ความเห็นว่า ลัทธิเทวราชกระทำให้พระราชากลายเป็นสมมติเทพ พระองค์ไม่ได้ทรงเป็นมนุษย์ธรรมดาอีกแล้ว แต่ทรงเป็นส่วนหนึ่งของพระอิศวรโดยคิวงิเลสได้บรรจุพระองค์อันละเอียดอ่อน (สุกษฺมาบุตฺราตฺมฺน) ของพระราชาไว้ภายใน¹⁶

จากความคิดเห็นของนักวิชาการหลายท่านที่ศึกษาประวัติศาสตร์กัมพูชา จึงแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลความเชื่อที่มีผลต่อระบบการปกครองในสมัยนั้น การสร้างปราสาทแม่บุญตะวันตกและการประดิษฐ์ฐานคิวงิเลสจึงเป็นการแสดงออกถึงแนวคิดที่สอดคล้องกับลัทธิเทวราชเป็นอย่างดี เพราะเป็นการสร้างเพื่อตอบสนองต่อระบบการปกครอง เป็นที่แน่ชัดว่าความคิดดังกล่าวมาจากสมมติฐานว่ากษัตริย์มีพระราชประสงค์จะยกพระองค์ขึ้นเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ กษัตริย์เมืองพระนครทุกพระองค์จึงมีการสร้างปราสาทและเทพผู้เป็นพระราชาโดยการประดิษฐ์ฐานลึงค์อันเป็นตัวแทนของเทวราช (Devārāja) และเป็นเทพเจ้าศักดิ์สิทธิ์ซึ่งภาษาเขมรเรียกว่า กมฺรเตจ ชคฺต ต ราช (Kamrateñ jagat ta rāja) ไว้เป็นที่เคารพบูชาและประกอบพิธีอันสำคัญนี้ ชื่อลึงค์มักมีความสัมพันธ์พระนามของกษัตริย์กับพระอิศวร เช่น “อินทเรศวระ” ที่ปราสาทบาปกงของพระเจ้าอินทรวรมันที่ 1 “ราเชนท-เรศวระ” ของพระเจ้าราเชนทรวรมันที่ 2 ที่ปราสาทแม่บุญตะวันตก เป็นต้น

พระศรี-พระลักษมีที่ปรากฏในจารึกแม่บุญตะวันตก

ในเทพปกรณัมได้ยกย่องว่าพระลักษมีเป็นเทวีแห่งโชค โดยปรกติพระวิษณุ (พระนารายณ์) จะทรงประทับอยู่ที่เกษียรสมุทรบรรทมอยู่บนหลังอนันตนาคราช โดยมีพระชายาคือพระลักษมีมหาเทวี คอยแผ่ดูแลปรนนิบัติอยู่ข้าง ๆ เสมอ¹⁷ กวีชาวอินเดียและกวีผู้แต่งจารึกที่พบในอาณาจักรกัมพูชา มักพรรณนาว่าพระลักษมีจะประทับอยู่ที่พระอุระ (อก) ของพระนารายณ์ตลอดเวลา ซึ่งชาวกัมพูชาโบราณมีความเชื่อว่ากษัตริย์เป็นเทพอวตารมาเกิด ดังนั้น

¹⁵ มาดแลน จิโต, *ประวัติเมืองพระนครของขอม*, พิมพ์ครั้งที่ 4, แปลจาก Histoire d'Angkor, แปลโดย หม่อมเจ้า สุภัทราดิศ ดิศกุล (กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2552), หน้า 4-5.

¹⁶ กมลเศวต ภัฏฐาจารย์, *ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม*, แปลโดย หม่อมเจ้าสุภัทราดิศ ดิศกุล, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2547), หน้า 11.

¹⁷ Dawee Daweewarn, *Brāhmanism in South-East Asia (From The Earliest Time to 1445 A.D.)*, (New Delhi: Sterling Publishers Private, 1982), p. 44.

ตัวอย่างในโคลกที่ 107 จึงเป็นการบ่งชี้ถึงความเชื่อในข้อนี้ว่า กษัตริย์คือเทพเจ้าหรือพระนารายณ์อวตารลงมา เพราะพระลักษมีประทับอยู่กับพระองค์ตลอดเวลา ดังตัวอย่าง¹⁸

ลักษมี วุฑฺสสฺสเล กุญฺปิตุวา กิริตฺติ ปาเร ปิณฺนิเช วิทฺยยา กามโต เรเม วฤทฺธโยว ยฺยุวปี ยะ 107	พระองค์แม้อยู่ทรงอยู่ในวัยหนุ่ม แต่ได้ละทิ้งพระนางลักษมีไว้ที่พื้นนอก และ นางกิริติ ¹⁹ ไว้ที่ฝั่งมหาสมุทร แล้วทรงมา อภิรมย์กับนางวิทยา ²⁰ ผู้ซึ่งเป็นคนแก่ ด้วย ความรัก
---	---

โคลกนี้ แม้มักกล่าวโดยตรงว่ากษัตริย์พระองค์นี้ (พระเจ้าราชนทรวรมันที่ 2) คืออวตารของพระนารายณ์ แต่เป็นที่รู้กันในหมู่นักและผู้ศึกษาการตีความว่า พระอูระของพระนารายณ์คือที่ประทับของพระศรี (ศรีวิตละ) หรือพระลักษมี พระนางไม่เคยไปห่างไกลจากพระสวามี โคลกที่ 88 กล่าวว่า “พระองค์ทรงอภิเษกกับพระนางลักษมีเป็นมเหสีแล้ว” โคลกที่ 183 ว่า “พระองค์เหมือนพระหริที่มีพระนางลักษมีนอนแนบอกอยู่”

กวีผู้รจนา มีความเชื่อว่ากษัตริย์ทุกพระองค์คือนารายณ์แบ่งภาคอวตารลงมา กษัตริย์องค์อื่นๆ เป็นดุจอนุภาค ส่วนกษัตริย์กัมพูชนั้นเป็นมหาภาค ซึ่งยิ่งใหญ่กว่ากษัตริย์องค์อื่น ๆ (พระศรีก็เช่นกัน) ดังนั้น เมื่อกษัตริย์กัมพูชยกทัพไปในที่ใด พระศรี(ซึ่งเป็นอนุภาค)ของกษัตริย์เหล่านั้น จะพากันหวนไหว้สั่นคลอน และกลับมารวมอยู่กับพระองค์ซึ่งเป็นมหาภาคของพระนารายณ์ ดังโคลกต่อไปนี้

อจิรภาณิกิริสฺระ เสถยฺสยา ... ยมาศิริตา । คุณานุพนฺธพฺธาปี กิริตฺติ ... ปรทิจฺทฺรุตฺตา 114	ความโชคดี (พระศรี) ของข้าศึก เหมือนดังแสง (ความงาม) ที่ไม่ยั้งยั้ง ได้มา อาศัยอยู่กับพระองค์ก็กลับมั่นคง ชื่อเสียงแม่ ผูกติดแล้วกับคุณสมบัติแต่ก็ยังฟุ้งกระจายไป
--	---

¹⁸ คำแปลภาษาไทย และรายละเอียดเพิ่มเติม ดู พระมหาปราโมทย์ แก้วนา, “การศึกษาวิเคราะห์จารึกแม่บุญตะวันออก” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษาศาสตร์ สาขาวิชาภาษาสันสกฤต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2559).

¹⁹ กิริติเป็นชื่อธิดาของศุภะพรหมฤๅษีกับพระนางปิวรี แต่ในที่นี้มีความหมายถึง พระนางกิริติ เทพีผู้เป็นต้นเค้าก่อให้เกิดความมีชื่อเสียงและเกียรติยศทั้งมวล อีกประการหนึ่ง มีความหมายถึงชื่อเสียงและเกียรติยศอีกด้วย ดู Vettam Mani, *Purāṇic Encyclopaedia*, หน้า 412.

²⁰ วิทยาเป็นชื่อเทพเจ้า เป็นเทพีแห่งความรู้ ซึ่งได้รับการนับถือเหมือนเทพเจ้าในพระเวททั้งสาม ในมหาภารตะว่าเป็นชื่อของหญิงรับใช้ของพระอุมาเทวี ดู Vettam Mani, *Purāṇic Encyclopaedia*, หน้า 850.

ได้ทั่วทิศ

อตฺตสฺสโต วิทฺยุทิวาทฺยุตฺตศฺรี
สตาวันนุญฺพานํ ปฺรจลา ปฺรกฺกตฺ
ยา |
รฺมฺยา ศฺรตฺ ปฺราทฺรญฺน ยาวท
ยทียยาตฺราสมโย นิรฺภา ॥ 39

ตราบใดที่ฤดูใบไม้ร่วง²¹อันน่า
รื่นรมย์ไม่มีเมฆ เป็นเวลาที่การเดินทางของ
พระราชาพระองค์นั้นยังมิได้ปรากฏแล้ว
ตราบนั้น พระศรีของพระราชาทรงหลายก็
หวั่นไหวตามธรรมชาติ ไม่สลดใส เหมือนกับ
สายฟ้าแลบทางนี้บ้างทางโน้นบ้าง (39)

สพฺพาสินฺทวีสฺรสรฺสตรกฺตมทฺธ
วาสเวจฺจยา |
ทฺวิญฺญวฺริภฺยํสฺส พฺภรฺม ยสฺย
โทรฺมฺราทฺสนฺนิธา ॥ 136

พระศรีของข้าศึก เป็นดุจผืน ใต้
บินวนมาใกล้แชนที่อ่อนนุ่มของพระองค์ ด้วย
ความปรารถนา น้ำหวานคือเลือดที่หลั่ง
ออกมาจากดอกบัวขาบคือดาบที่เบ่งบาน
(วาทว)

ปฺรสฺตวฺริวฺมิชโย โย'ปิ สทาจา
รฺวิจฺกษณฺธา |
เกนาปฺยเซา ปฺรศฺรีณํ ปาณิครฺท
วฺธี วฺยธฺธาตฺ ॥ 155

แม้พระองค์ทรงดำเนินตามพระ
จริยาวัตรที่งดงาม จึงทรงเมินพระพักตร์หนี
จากภรรยาของคนอื่น อย่างไรก็ดีตาม ใน
สงคราม พระองค์ทรงเข้าพิธีแต่งงานกับพระ
ศรีของข้าศึกทั้งหลาย

ด้วยเหตุที่พระศรีเป็นเทวีแห่งโชค แต่พระศรีเป็นที่รู้กันว่าเป็นผู้ใจง่าย (ใจอ่อน)
จะประทับอยู่กับผู้ที่เข้มแข็งและเป็นที่พึ่งได้เท่านั้น กวีจึงมักกล่าวถึงพระศรีในจาริกสวด
พระมหากษัตริย์หลายหลักว่า พระศรีประทับอยู่กับพระมหากษัตริย์ที่มีโชคและเข้มแข็งมากด้วย
พระปรีชาสามารถ ทำให้พระมหากษัตริย์พระองค์นั้นได้รับชัยชนะมีโชคอยู่ตลอดเวลา ส่วนผู้ใด
ที่อับโชคหรือไร้ความสามารถพระศรีจะไม่อยู่ด้วย กวีกล่าวถึงพระศรีที่อยู่กับพระเจ้าราชนทรร
มันที่ 2 และกษัตริย์ที่จะสู้รบกับพระองค์ ดังนี้

²¹ ศรัทกาล หรือ ฤดูใบไม้ร่วง เป็นช่วงที่ไม่มีฝนจึงไม่มีสายฟ้าแลบ ท้องฟ้าแจ่มใส มีระยะเวลา 2
เดือน ดู Monier Williams, Sanskrit-English Dictionary, 16th ed. (Delhi: Motilal Banarsidass, 2011), 533.

ยลมิฬ วิธิตยปรจลตปตคาม
ปตาทินิมุ ทิศวิชยาย ยาดิ।
ทวิทราลลภษมิะ ปุรจจาล ปุรวู
อุรวู ติ ปศจาทุ พลการุรวู
|| 41

เมื่อพระองค์ทรงกระทำกองทัฟที่ชูธง
อย่างไมสะทกสะท้านจะเสด็จไปเพื่อทิดิวิชัย²² พระ
ศรีของพระราชเจ้าผู้ซัดักได้เคลื่อนหนีไปก่อน แต่
ต่อมาภายหลัง แผ่นดินได้กลายเป็นผู้หนักด้วยการ
แบกกองทัฟเอาไว้ก็ได้นี้ไปอีก

สมภฤตตะ กษมาภฤตตำ ลภษมิรวาล
ยาทุ กษยา อวิยถากาลมุปาโยโร นิรปาโย
ปายต || 170

ความโชคดี (ลักษมี) ที่เหล่าพระเจ้า
แผ่นดินสั่งสมไว้แล้ว เป็นเช่นกับเด็กสาวที่โตมาจาก
ความเป็นเด็ก (มาเป็นสาว) พระองค์ได้เข้ามาหา
ตามเวลาที่เหมาะสม โดยอุบายที่ไร้ข้อตำหนิ

โคลกที่ 41 กล่าวว่า “เมื่อพระองค์ทรงกระทำกองทัฟที่ชูธงอย่างไมสะทกสะท้านจะ
เสด็จไปเพื่อทิดิวิชัยพระศรีของพระราชเจ้าผู้ซัดักได้เคลื่อนหนีไปก่อน” เหตุที่พระศรีได้เคลื่อนหนีไป
ก่อนก็เพราะพระศรียอมล่องรู้วักขัตริย์ที่ยกทัพมาทำศึกกับพระเจ้าราเชนทรวรมันที่ 2 จะต้อง
พ่ายแพ้ไมอาจทานกำลังของพระเจ้าราเชนทรวรมันที่ 2 ได้พระศรีซึ่งเป็นเทวีแห่งโชคและชัยชนะจึง
หลบหนีมาอยู่ข้างพระเจ้าราเชนทรวรมันที่ 2 ซึ่งมีโชคเหนือกว่ากษัตริย์องค์อื่น ทั้งเป็นที่พึ่งและให้
ความมั่นคงได้ โคลกที่เหลือนี้ก็มีนัยนี้

ตามคติฮินดู พระศรี-พระลักษมี หมายถึงเทพีแห่งความอุดมสมบูรณ์ ในด้าน
วรรณกรรมฮินดูนั้นเทพีที่สามารถประสิทธิประสาทความอุดมสมบูรณ์ได้รับนามว่า “ศรี” หรือ
“ลักษมี” ความมั่งคั่งและโชคลาภจากคุณสมบัติต่างๆ ทำให้เทพีนี้ได้รับการเคารพบูชาโดยชน
ฮินดูทุกลัทธิและทุกวรรณะ²³ จารึกแม่บุญตะวันออกกวียังกล่าวถึงพระศรี-พระลักษมี ใน
ลักษณะความรุ่งเรือง ความมั่งคั่ง และความมั่งคั่ง อุดมสมบูรณ์ ซึ่งปรากฏตัวอย่างดังโคลก
ต่อไปนี้

พระราชาทรงพระนามว่าพระเจ้าราเชนทรวรมันผู้ชนะที่ทรงไว้ซึ่งความ
งดงาม(ลักษมี)ที่เหนือกว่าศรีของพระจันทร์ ผู้ไม่มีข้อบกพร่องและความต่างพร้อย ขณะที่ผู้
เอาไว้ซึ่งพวงมาลัยแห่งดอกบัวด้วยตบะที่ถูกทำให้ปรากฏแล้ว ได้ถูกทำให้เกิดขึ้นแล้วโดยพระเจ้า
แผ่นดินพระองค์นั้น ในเมสสิพระองค์นั้น เหมือนพระอาทิตย์ถูกทำให้เกิดในนางอติติโดยฤศคย
ปะ พระเจ้าราเชนทรวรมันนั้นได้เป็นบ่อเกิดแห่งอำนาจทั้งหลาย (13)

²² ทิดิวิชัย หมายถึง กองทัฟที่รบชนะทั่วทั้งแผ่นดิน, รบชนะทั่วทุกทิศ ดู Monier Williams, Sanskrit-English Dictionary, 480.

²³ ผาสุช อินทราวุธ, “ตราดินเฬารูปคช-ลักษมีและกุเธรจากเมืองนครปฐม,” เมืองโบราณ 9, 3 (สิงหาคม-พฤศจิกายน 2526) : 92-98.

ประเทศของข้าศึกของพระองค์ แม้จะเปรียบดังมหาสมุทรที่มีกระแส น้ำลึก ยากหยั่งถึงโดยเหล่าคนผู้อยู่กลางป่า ซึ่งเต็มไปด้วยแก้วประพาฬที่ส่องแสงเป็นประกาย ออกเงย ขึ้นลัดล่ายไปมา มีหม่นมืดดำดิ่งลงเพราะการจุ่มของพระหริ (ซึ่งทรงครุฑ) จึงได้ละทิ้งความ ดงาม (มั่งคั่ง, อุดมสมบูรณ์ – พระลักษมี) (71)

ในการอภิเษกที่ยิ่งใหญ่คือธยาน (สมาธิ) พระองค์ทรงใช้สอยอาภรณ์ที่ ประดับด้วยรัตนะ ทรงไว้แล้วซึ่งพระลักษมีใหม่ ๆ จากกองรัตนะที่ลอยขึ้นมาแล้วจากมหาสมุทรที่ มีน้ำถูกดื่มแล้วโดยฤๅษีผู้เกิดจากหม้อ (ฤๅษีอัสตยะ)²⁴ (33)

ความเจริญรุ่งเรือง (ลักษมี) ซึ่งมีปกติได้รับมาจากความสงบโดยการ พิจารณาถึงข้อบกพร่อง (อย่างเป็นธรรม) จะใช้ประชาชนที่แตกกระสานซ่านเซ็นรักษาไว้ได้ยาก อย่างยิ่ง พอมาประสบพระองค์ผู้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน (เชื้อสายพระลักษมี) ผู้เป็นดุจภาชนะรองรับ น้ำอันเปลี่ยนรูปร่างได้หลากหลาย (ไม่มั่นคง) จึงกลับเป็นสิ่งที่มั่นคงเหลือเกิน (87)

...พระศรีแห่งความเป็นพระราชา รวมกันด้วยลำแสงแห่งพระราชอำนาจของ พระองค์...(162)

สรุป

ภาพสะท้อนต่าง ๆ ที่ปรากฏในจารึกแม่บุญตะวันออกซึ่งนำเสนอในบทความนี้เป็น เพียงส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของอาณาจักรกัมพูชาสมัยพระนครช่วงปลาย พุทธศตวรรษที่ 15 โดยผ่านมุมมองของกวีผู้บันทึกเหตุการณ์ลงในศิลาจารึกแม่บุญตะวันออก ซึ่ง แสดงให้เห็นถึงระบอบการปกครองที่นำความเชื่อเรื่องเทพเจ้าอวตารลงมาเพื่อเป็นกษัตริย์ ปกครองประชากรราษฎรปราบทุกข์เข็ญ โดยได้แนวความคิดมาจากศาสนาพราหมณ์-ฮินดู แม้ว่า การปกครองหลักในช่วงเวลานั้นจะเป็นแบบเทวราชหรือที่รู้จักกันตามทฤษฎีการเมืองสมัยใหม่ว่า สมบูรณาญาสิทธิราชย์ กษัตริย์เป็นผู้ทรงอำนาจเด็ดขาดเพียงพระองค์เดียวทรงมีอำนาจเหนือคน ทั้งปวงเป็นเจ้าชีวิต แต่ในจารึกแม่บุญตะวันออกนี้ได้บันทึกถึงความเป็นนักปกครองที่เยี่ยงยอด ของพระเจ้าราชนทรவர்ณที่ 2 ที่นอกจากพระองค์ทรงใช้หลักปกครองที่แข็งแกร่งตามแบบฉบับ เทวราชแล้ว พระองค์ยังผสมผสานกับหลักการปกครองที่อ่อนโยนแบบพ่อปกครองลูก นับว่าเป็น การใช้หลักการปกครองที่ทั้งอ่อนโยนและแข็งแกร่งโดยทรงปกครองประชาชนของพระองค์เองดู

²⁴ ฤๅษีอัสตยะ โอรสของมิตรวรุณเทพกับนางอัปสรอรวดี เป็นมหาฤๅษีผู้บำเพ็ญตะบะอย่าง อุกฤษฏ์จนมีฤทธิ์อำนาจเป็นที่เกรงกลัวของเหล่าเทวดาและอสูร เป็นฤๅษีผู้มีชื่อเสียงมากในฐานะนำพระเวทไป สั่งสอนจากอินเดียเหนือสู่อินเดียใต้ ดู Vettam Mani, *Purāṇic Encyclopaedia*, 4–9.

ดังมารดาเลี้ยงดูบุตร ขณะเดียวกันพระองค์ทรงดูแลอาณาจักรของพระองค์จากอริราชศัตรูด้วยความเข้มแข็ง ดังตัวอย่างในโคลงที่ 121 ว่า “พระองค์ทรงเป็นพระหริผู้ที่มีพระเนตรคล้ายจะหลับ ทรงปกครองประชาชนเหมือนสตรีเลี้ยงดูลูก ๆ ด้วยอก แต่ก็ทรงเป็นผู้มีพระคิเวอยู่ในพระทัย ทรงมีความเป็นบุรุษปรากฏชัดเจน” ส่วนโคลงที่ 85 แสดงถึงการทรงครองราชย์โดยธรรม และโคลงที่ 38 ในฐานะกษัตริย์ผู้ทรงเป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชน

หลักความเชื่อเกี่ยวกับศักดิ์คือพระศรี-ลักษมี ที่เป็นพลังหนุนให้กษัตริย์ (มหาเทพ) ผู้อวตารมานั้นมีอำนาจที่ยิ่งใหญ่ มีพระเดชอันเกรียงไกร แม้จารึกหลักต่าง ๆ ก่อนหน้ารัชสมัยพระเจ้าราเชนทรวรมันที่ 2 กวีได้พรรณนาถึงพระศรี-ลักษมีในลักษณะเดียวกันนี้ แต่ไม่เคยปรากฏว่า มีการกล่าวไว้มากเท่าจารึกหลักนี้มาก่อน ข้อนี้นอกจากสะท้อนถึงหลักความเชื่อแล้วยังสะท้อนถึงสภาพสังคมและเศรษฐกิจในสมัยนั้นอีกด้วย ว่ามีความเป็นปึกแผ่น มั่นคง อุดมสมบูรณ์ และมั่งคั่ง ความจริงในเรื่องนี้ มีหลักฐานจากสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ในรัชสมัยของพระองค์และบทกวีที่ไพเราะ คมคาย ลึกซึ้ง อันแสดงให้เห็นถึงความอยู่ดีกินดีของกวีเป็นประจักษ์พยาน ซึ่งเหตุการณ์ดังกล่าวนี้คงเกิดขึ้นภายหลังจากที่พระเจ้าราเชนทรวรมันที่ 2 ได้ผ่านการกรำศึกมาแล้ว อีกทั้งประวัติศาสตร์ยังได้กล่าวไว้ว่า พระองค์เป็นผู้ที่ทำความปรารถนาของปฐมกษัตริย์เมืองพระนครและกษัตริย์สมัยพระนครทุกพระองค์ให้สำเร็จด้วยการรวบรวมเจเนละทั้งหมดไว้ได้

ทับหลังรูปคชลักษมี ที่ปราสาทบิรวารชั้นที่ 2 ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ของปราสาทแม่บุญตะวันออก ทับหลังด้านทิศตะวันตก สลักเป็นภาพเล่าเรื่องขนาดใหญ่อยู่กลางภาพ เป็นรูปสตรีประทับนั่งอยู่บนฐานดอกบัว ในมือทั้งสองถือดอกบัวตูมระดับไหล่ เคียงข้างด้วยช้างสอง

เชือกยกหมอน้ำชูเหนือศีรษะ ได้ฐานดอกบัวเป็นรูปดอกบัวแปดกลีบซ้อนชั้น ด้านข้างของดอกบัว มีท่อนพวงมาลัยยื่นออกมาทั้งสองข้าง ปลายท่อนพวงมาลัยทั้งสองข้างเป็นลายกระหนกม้วนออก ที่ใบไม้ ขอบด้านบนมีรูปแถวบุคคลขนาดเล็กครึ่งตัวประนมมืออยู่ในซุ้มเรือนแก้ว ส่วนขอบด้านล่างสลักเป็นแถวลายรูปกลีบบัว สามารถกำหนดอายุอยู่ในศิลปะแปรรูป รวบรวมพุทธศตวรรษที่ 15 ภาพที่สลักตรงกลางลักษณะนี้มักจะเรียกว่า “คช-ลักษมี” หรือ “อภิเชก-ลักษมี” ตามหลัก ศาสนาฮินดู รูปสตรีในภาพหมายถึงเทพีแห่งความอุดมสมบูรณ์ ในด้านวรรณกรรมฮินดูนั้นเทพี ที่สามารถประสิทธิประสาทความอุดมสมบูรณ์ได้รับนามว่า “ศรี” หรือ “ลักษมี” ดอกบัวในคติ ความเชื่อของชาวฮินดูถือว่าเป็นสัญลักษณ์ของน้ำ และน้ำเป็นปัจจัยให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ ส่วนช้างตามความเชื่อของชาวฮินดูหมายถึงเมฆฝน เชื่อกันว่าเมื่อมีช้างลักษณะดีเกิดขึ้นในเมือง ไต เมืองนั้นจะมีฝนตกสม่ำเสมอ บ้านเมืองจะมีความอุดมสมบูรณ์ เมื่อสัญลักษณ์ทั้ง 3 มา รวมกันจึงเป็นการเน้นถึงความอุดมสมบูรณ์ ความมั่งคั่งและโชคลาภ

เอกสารอ้างอิง

- จิตโต, มาดแลน. **ประวัติเมืองพระนครของขอม**. พิมพ์ครั้งที่ 4. แปลจาก Histoire d'Angkor. แปลโดย หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล. กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2552.
- แซนด์เลอร์, เดวิด. **ประวัติศาสตร์กัมพูชา**. พิมพ์ครั้งที่ 4. แปลจาก A history of Cambodia. แปลโดย พรรณงาม เกาธรรมสาร และคณะ. กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2552.
- เนื่ออ่อน ขวัญทองเขียว. **แกะรอยพระลักขมี**. กรุงเทพมหานคร: มิวเซียมเพรส, 2553.
- ผาสุข อินทราวุธ. “ตราดินเผารูปคช-ลักขมีและกูเวยรจากเมืองนครปฐม.” **เมืองโบราณ** 9, 3 (สิงหาคม-พฤศจิกายน 2526): 92-101.
- พระมหาปราโมทย์ แก้วนา. “การศึกษาวิเคราะห์จารึกแม่บุญตะวันออก.” วิทยานิพนธ์ปริญญา ดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2559.
- ภักฎาจารย์ยะ, กมเลศวร. **ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม**. พิมพ์ครั้งที่ 3. แปลโดย หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2547.
- หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล. **ประวัติเอเชียอาคเนย์ ถึง พ.ศ.2000**, พิมพ์ครั้งที่ 4 . กรุงเทพมหานคร: สามลดา, 2549.
- Coedès, George. **Inscriptions du Cambodge**. I–VIII vols. Hanoi: Imprimerie d' Extrême-Orient, 1937–1966.
- _____. **The Indianized States of Southeast Asia**, Edited by Walter F. Vella. Translated by Susan Brown Cowing. Honolulu: East-West Center Press, 1968.
- Daweewarn, Dawee. **Brāhmanism in South-East Asia (From The Earliest Time to 1445 A.D.)**. New Delhi: Sterling Publishers Private, 1982.
- Finot, L. **Inscriptions d'Angkor**. Hanoi: Imprimerie d' Extrême-Orient, XXV, 1925.
- Keith, A. Berriedale, **A History of Sanskrit Literature** (London: Oxford University Press, 1966.
- Kumar, Pushpendra. **The Viṣṇu Mahāpurāṇam**. Translated by Manmattha Nath Dutt. Delhi : Eastern Book Linkers, 2005.
- Majumdar, R.C. **Inscriptions of Kambuja**. Calcutta: The Asiatic Society, 1953.
- _____. and Ramesh Chandra. **Kambuja-Deśa : An ancient Hindu colony in Cambodai**. Reprint. Philadelphia: Institute for the Study of Human Issues, 1980.

Mani, Vettam. **Purāṇiic Encyclopaedia**. Reprint. Delhi: Motilal Banarsidass, 1975.

Sharan, Mahesh Kumar. **Select Cambodian Inscriptions (The Mebon And Pre Rup Inscriptions of Rajendravarman II)**. New Delhi: S.N. Publications, 1981.

Williams, Monier. **Sanskrit-English Dictionary**. 16th ed. Delhi: Motilal Banarsidass, 2011.

